ٽئگور جو مذاق ۽ طنز

گرديو جو اهو ڪمال آهي ته جنهن چيز کي ڇهيو اُن سو سون ٺهي پيو آهي. انسان، ايشور ۽ قدرت بابت گنڀير رچنائون ته آهن، ليڪن اُن، پر مذاقي ۽ طنزي ادب به ڪافي لکيو اُن، مذاق اهو جو چاچي چوي، ڇهنڊڙي به پائي. هن جو اهڙو سڄو ساهت سوڙهيءَ گهٽيءَ وارن خلاف ئي رچيل آهي، ٻيوءِ اهي ڌرمي کيتر ۾، سماجي کيتر ۾، راجنيتي کيتر ۾ يا ساهتڪ کيتر ۾ هجن. ٽئگور جي اهڙي ساهت ۾، ڪيترا خاص لکيل ننڍا ڇهڪا، آکاڻيون، مضمون ۽ شعر ۽ "سهڻي" ناولٽ اچي ٿا وڃن.

"آرسي ۽ اڻ آرسي" ڇهڪن ۾ ڏسو ته ٻراچينتا ۽ پيڊ پاءِ جي ٻوچارين تي ڪهڙيءَ نه نزاڪت سان طنز ڪئي اٿس:-

چنتامڻي: ٻوڙهي لوڪ ٻالڪل ڪريل جاليءَ جا آهن ۽ اسانجن اڻ ڏاڏن جي ٻيت ۾ وڳيان جي لحاظ کان ٻالڪل بيوقوف آهن، مان اوهالکي اهو ثابت ڪري ڏيکاريندس. پڌاءُ توهالکي سڌ آهي ته اسانجا آرسي،

لوڪ تيل ٻڌن کي لڳائڻ کان پهرين اشوسلاما کي ياد ڪري ٿي پيرا زمين تي تيل ڇو ڇڙڪائيندا آهن؟

هرڀهر: نه، مونکي ڪل نه آهي.

ادويت: نه، نٿو ڄاڻان.

ليکڪ: نه.

چنتامڻي: اڀاسي اچڻ وقت ڇپٽي ڇو وڄائيندا آهن، اوهان مان ڪير ٻڌائيندو؟ ۽ اسانجون ڏالون وڇڻو لوڏڻ کان پهرين زمين سان لڳائيندا آهن ان جو ڪو سبب ڄاڻي ٿو؟

سڀ: نه، سائين ڪير به نٿو ڄاڻي.

چنتامڻي: هنن ڳالهين جي کوجنا يا وچار ڪرڻ کان سواءِ اوهين فتوي ٿا ڏيو ته يورپ جو وگيان بهتر آهي. آريه لوڪ اڀاسي ڇو ڏيندا آهن، تيل ڇو لڳائيندا آهن، ان بابت اوهين ڪجهه به نٿا سوچيو، توهان کي ان بابت ڪابه ڄاڻ نه آهي.

هرڀهر: چڱو اوهين ئي ڪٿي ٻڌايو ته تيل لڳائڻ کان پهرين زمين تي ڇڙڪڻ ۾ ڪهڙو راز سمايل آهي.

چنتامڻي: اڙي ڪشش آهي ڪشش! جنهکي انگريزي ۾ مئگنيٽزم ڪوٺيندا آهن.

هرڀهر: (عجب وچان) اوهان انگريزي ۾ مئگنيٽزم بابت ڪجهه پڙهيو آهي؟

چنتامڻي: ڪجهه به نه ۽ ضرورت به ڪهڙي... — وگيان جا پيو ڪوڙ وشيه پڙهڻ لاءِ انگريزيءَ جي ڪابه

ضرورت ناهي. اسان جا آريه ڇاٽا ڇون؟ ٺاهي شڪتي، ڪاري شڪتي، ۽ ساڌارڻ شڪتي حاصل ڪري سگهن ڪري مهل اسانجي شڪتي ۾ واڌارو ٿو ٿئي ۽ اهو ٿئي ٿو آهي مئگنيٽزم. اٺويهين صديءَ ۾ انگريز سگهن ڪري بعد پنهنجو بدن ٺوال صاف ٿا ڪندا هئا ۽ اسانجا وڏا ته هزارين سال اڳ انگوڇي سان سگهن بعد بدن صاف ڪندا هئا. ذرا ويچار ڪريو نه؟

ليکڪ: (عجب وچان) عجب آهي. ڌن آهين ڌن آهين. اسانجي آرين ۾ ڪهڙي نه دوراند يشي هئي. ڇا ته ڪنبو مهاشيه جي کوجنا آهي!

هريهر: (پنهنجو پاڻ کي) ڪهڙي بيوقوف جي پلئه پيا آهيون، پر هن کي ناراض ڪري مان ڪو به فائدو نه آهي. ڪيترن ئي اخبارن ۾ لکندو آهي ۽ وڏ وڏيرن جي پڳ ۾ هٿ وجهندو آهي، انڪري مشهور آهي.

.. ..

پيو ليکڪ: سائين اوهان وگيان جو ته گهرو ابياس ڪيو هوندو؟

چندامڻي: سائين ته پنهنجي ڪلپنا ۽ پڙهي معرفت آريه ڌاس جي چڪ، ڪنگهي، چوٽي وڌائڻ، اگربان ماٺان لڳائڻ ڪندي، وغيره آئڻ ويهڻ جي ڳالهين ۾ اسي سوکيم وگياني اصولن جي کوجنا ڪئي آهي. موڪلي وگيان پڙهڻ جي ضرورت ئي محسوس نه ٿي آهي! اوهان کي اعتبار نه ايندو پر آريه شاستر ئي هتي رکي لسر ڪاڻي چوانو نه

مون آڳه شاستر ۾ اهو ڪجهه ته نه پڙهيو آهي- سڀ سکيا ٻاڻ حاصل ڪئي اٿم.

هريهر: اوهان ڪڏهن پڙهيو ٻڌو آهي، اهڙو ڪلاڪ اوهان لي ڪير به نه لڳائيندو. ڪهڙي قسم ڪاٿ جي ڪهڙي ضرورت؟

ٻئي هڪ ناٽڪ "ٻهار جو چڪر" ۾ ڪهڙي نه معنيٰ ڀري مذاقي گفتگو لکي اٿس:-

راجا- شاعر!

شاعر- جيءُ مهاراج!

راجا- اڄ ٻنهجن وزيرن جي ميٽنگ مان پڇي آيو آهيان.

شاعر- ڏاڍو چڱو ڪيو. مگر مهاراج کي اهڙو سندر خيال ڪيئن آيو؟

راجا- سال جي پڇاڙي ويجهي آهي، خزانو ڏري گهڻو خالي ٿيو آهي. جڏهين جڏهين وزيرن سان صلاح مشوري لاءِ ويهان، تڏهين تڏهين هو گهر کان ٻاهر جي. ٻنهجن ڪاڻ پنهنجا خرچ ڪرڻا اٿن. انڪري ٻچڻ ڪانسواءِ ٻي ڪا واهه ئي ڪين هئي.

شاعر- ان ۾ به ڪو ٻلوڻي آهي.

راجا- ڪنهنجو؟

شاعر- راڄ جو.

راجا- ڇا ٿيو چوين؟

شاعر- جيڪڏهين وقت به وقت بادشاه سلامت

راڄ ڪاروبار کان دور هٽي اچي، ۽ ماڻهن کي حڪومت
ڪرڻ جو وجهه ملي ٿو.

راجا- ڇا ھي تنھنجو مطلب؟

شاعر- جڏھين راجا جو خزانو خالي ٿي ٿو وڃي، ماڻهو ۽ تڏھين پنھنجي پوڄڻ طرف ڏسڻ لڳن ٿا، پوءِ حالت سڌري وڃي.

راجا- تنھنجا اکر ڪجهه گول مول آهن. وزيرن کي ۽ ڇڏيو اٿم، ڇا توکي ۽ ڇڏڻو پوندو؟

شاعر- نه، ان جي هاڻي ڪاني ضرورت ڪانهي. جي توهان پنھنجي راهه ڇڏي آهي ته توھين اسان ماڻهن منجهان هڪ ٿي، پيا آهيو...

ڪابولي والا ڪهاڻي ۾ هڪ ڏيهن ڪابولي وارو ٿو منيءَ کان پڇي، "تون ۽ 'ساهري گهر' ويندينءَ؟"

ننڍڙي بالڪي پلا ان ڳالهه جي مطلب کي ڪٿي ٿي سمجهي. موٽ ۾ ڪٽي ساڳيو سوال ڪيائين. مگر اهڙن ماڻهن لاءِ ۽ "ساهرو گهر"، معنيٰ جيل آهي. سو گفتگو مذاق پراو آهي. هڪ ڏيهن ڪابولي والا "ساهري گهر" ٿو وڃي.

سالن ڪانپوءِ جڏهين جيل مان ڇٽي ٿو تڏهين منيءَ کي شادي جي موقعي تي ٿي اچي ته ڏسي جڏهين هوءَ 'ساهري گهر' وڃي رهي آهي.

ٻي هڪ ڪهاڻي "جمر پتري" ۾ ڪوڙي جمر پتري لهرائي شادي رچائي ٿي وڃي ۽ الهن لڪور جمر پتري ۾ وشواس رکندڙن تي ڀارديسس طنز ڪيو ڇڏي.

گرديو جي "طوطي جي سکيا" طرزي ڪهاڻي ته جڳ پرسڌ آهي. انجو تت آهي ته هڪ اڻ سکيل طوطي ڳالو ٻڌي خوب. مگر سلوڪ ڪين ٿي آيس. ٿيو ڪڏيو ٻڌي، مگر فضيلت جو نانءُ ڪين ايندو هوس. بادشاهه پنڊتن کي گهرائي طوطي کي سکيا ڏيڻ جو بندوبست ڪيو. هنن به سوني پڃري ۾ ڪٽي رکيس. ڪٿان ڪٿان ٿي ماڻهو انکي ڏسڻ آيا. شاسترن جو پڙهڻ چست ٿائين لڳي ويو. سکيا ڏيندڙ خوب انعام سان پنهنجي ويا. هڪ ڏينهن بادشاهه طوطي جي سکيا جو ڪم اکين سان ڏسڻ چاهيو. ڏاڍا ٻگل باجا وڄائيندا پکيءَ ڪي وٽ آيا. راجا خوش ته هيترا شاستر ڪيس پاڙهيا ويا آهن. پکيءَ ۾ پڙڪ ڪانه ٻولي، ڇو ته شاسترن جي پنن سان نڙيءَ تائين پريو پيو هو، سو پٽڪو به ڪونه ٿي ڪڍي سگهيو ۽ گهڻجي پراڻ ڏيئي ڇڏيائين.

ٽئگور هن ڪهاڻيءَ ۾ ان تعليمي سرشتي تي طنز ڪئي آهي، جنهن ۾ فقط درسي ڪتابن تي ئي زور ڏنو ويندو آهي. هن ڪهاڻيءَ ۾ گرديو جي طنزي قوت چوٽيءَ تي پهتل آهي.

ٻيءَ هڪ ڪهاڻي "ڪنوارن جي ڪلب" ۾ برهمچاري رهڻ جي تحريڪ کي ڏڪ لڳو هئي. ان ۾ ڏيکاريل آهي ته ڪاليجي ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين برهمچاري رهڻ جو پرڻ ڪري "ڪنوارن جون ڪلبون" ٺاهيون آهن، جن جا اڳوان هڪ هڪ ٿي شادي ڪري ٿا ڇڏين. ڇو

جو جنهن پورا ڪردار شريش کي چوي ٿي، ”ان ۾ شڪ
آهي ته اسين ڪو وري انسان جو جنم وٺي ايندا سين.
انهيءَ باوجود ڇا توکي اميد آهي ته توکي هن دنيا ۾
پنهنجي دل کي سچي عمر پياسي رکڻ جو عيوضو ٻيءَ
دنيا ۾ ملندو؟ مسلمانن لاءِ بهشت ۾ حورون آهن ۽
هندن لاءِ به سرڳ ۾ ڪا کوٽ ڪانهي. پر ڇا اسان کي هتي
جي ڪنوارن جي ڪلب جي پريزيڊنٽ ۽ ٻين فاضل
ميمبرن جهڙيون ڇوڪريون ملنديون؟“

گرديو جي شعرن ۾ به اسان کي مذاق ۽ طنز جي جهلڪ
ملي ٿي، خاص ڪري ٻال ڪوتائن ۾ جنهن هڪ ٻار
آلوچڪ ڄڻي مذاقي نوع ۾ ٻيءَ ۽ ماءُ کي يا آرٽسوار
جي ڏير سان اچڻ کي يا ۱۲ ٻجي رات نه اچڻ کي ٽيڪا
ڪري ٿو.

”سهڻي“ ناولٽ جو نه نوع ئي طنزي ٿو لڳي،
جنهن معرفت ٽئگور ڪاميابيءَ سان سرمايداري سماج ۾
پئسي جي پوڄا، متّين طبقي جي کوکلي ۽ سطحي زندگيءَ
کي ننگو ڪري پڌرو آهي. ڪٿي ڪٿي طنز سان گڏ
نفيس مذاق به ڏنو اٿس. مثال لاءِ هڪ جدس ڏجي ٿي.
” چڱو، هن کي ڪنهن ڏينهن چانهه ٺهي ته گهرائي
سگهجي ٿو نه؟ اسان جهڙن ابوڙن وٽ اچي ڪالي ٻجي
نه ويندو نه؟“ سهڻيءَ جو ٺوري کان پڇو.
” ليوڙن جي گهر ڪوا ڪانه ايندو نه مان ڪيس ڏيئي،
گهات لي سٽي سٽي اهڙو صاف ۽ ٻولو ڪندس جو هن

جي بدن تي پاڻيءَ جو هڪ داغ به ڏسڻ ۾ نه ايندو.
هڪ ڳالهه پڇان؟ توهان کي ته هڪ حسين ڌيءَ
آهي نه؟" چواڻري چيو.

"ها آهي! ۽ اها آهي به نه سندس هڪڙي ڇا ڪريان؟"

"نه نه، مونکي غلط نه سمجهو. اها منهنجي هڪ
بيماري ٿي سمجهو نه مونکي سندر ڇوڪريون وڻنديون
آهن......"

گرديو جا مذاقي ۽ طنزي مضمون به ڪافي آهن.
ڏسو ته هڪ مضمون "نئون نمونو" جي هيٺ ڏنل ٽڪر
۾ ڪيئن نه مذاق ۽ طنز جو مٺڙو ميلاپ ڏنو اٿس:-

"مهربان سمپادڪ،

...... مضمون جو هڪ نمونو موڪليان ٿو. پسند
پوي نه ڇپجو. ليڪن انعام ڏيڻ نه وسارجو. مضمون جو
ليکڪ ادبي دنيا جي هڪ نهايت برک شخصيت آهي.
هندستان جي جاگرافيءَ ۾ ادبي دنيا ڪٿي آهي، سا نه
ڪل نه اٿم. مونکي فقط ايتري سڌ آهي ته اسان جي
مشهور اديب کي هنجي گهر جي پاڻين ڪانسواءِ بيو ڪير
ڪونه سڃاڻي. ان مان اهو اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته
ادبي دنيا سان مطلب هنجي وڏوا پڦي، هنجي شرامتي
۾ به ذڪر قابل ڏيڻ سان سمجهو وڃي. ان ننڍي
ادبي دنيا جي اُدرهورنا اسانجي مشهور اديب جي ٿي
ڪمائي تي مدار رکي ٿي. انڪري سدائين هر وقت دل
جي آواز سان، سچ جي رکيا ڪرڻ لاءِ هٿو ڳڏارو نه

ٿي سگهندو. انڪري اهڙو قابل اديب اتي ڪٿي ڳولڻ سان به نه ملندو..."

واه! ڪهڙي نه فدائتي عبارت ۾ ڳالهه ۽ ڳالهه جي شوقين ليکڪن لئي چوٽ هڻڻي اٿس.

ٽشڪور جو مذاقي ۽ طنزي ادب ڳورو آهي پر انجو ڪافي حصو اهڙو آهي، جو جڳ ۾ پرسند روسي ليکڪ گوگل جون سڪون ڳو لاهي.

ٽئگور جا ويچار

رويندرناٿ ٽئگور سؤ سال اڳي جڏهن وقت هن دنيا ۾ اک پٽي، تڏهن وقت هندستان جي آزاديءَ جي ٻهراڻ جت جي شمع اجهامي چڪي هئي ۽ ملڪ مڪمل طرح انگريزي غلامي جي زنجيرن ۾ جڪڙجي ويو هو. ملڪ ۾ چوگرد مايوسي ۽ ڏک جي لهر ڦهليل هئي. ڀارتي ۽ يورپي تمدن (ڪلچر) جي ٽڪر مان هڪ مونجهارو پيدا ٿيو هو، جنهنجي اثر ساري زندگيءَ تي ٿيو هو. گرديو جي جيون ۽ رچنائن ۾ اهو اثر صاف نظر اچي ٿو....

گرديو تي ٻيو اثر سندس پالنا جو ٿيو. هن جنهن ڪٽنب ۾ جنم ورتو سو برهمو سماجي هو. جتي ڀارت جي پراچين روحاني پستڪن - ويدن ۽ اپنشدن جي واڻي ۽ يورپ جي عقلمند ويچارن جي ميلاپ جو وايومنڊل ڇانيل هو. ٽئگور خوش نصيب هو جو هڪ شاهوڪار ۽ روشن خيالن واري پيءُ جي گود ۾ پليو. هن جي تعليم لاءِ خاطر خواهه بندوبست ڪيو ويو. نه هو اسڪولي تعليم کي ٽالائي ڏيئي قدرت جي وسيع سڪول جو

شاگرد بڻجي پيو جيڪو سندس شاعراڻي ۽ آزاد طبيعت لاءِ وڌيڪ موزون هو.

ملڪي حالتن ۽ ڪٽنبي حالتن مان هڪ اهو ٽئگور پيدا ٿيو جيڪو مشرق ۽ مغرب جي ميدان جو گڏ گراهي بڻيو، وطن دوست سان گڏ جهان دوست بڻيو. ۽ "انساني پوڄا ۾ ايشوري امرت چکيو."

هر ڪنهن اديب کي دنيا کي ڏسڻ ۽ سمجهڻ جي پنهنجي نگاهه ٿيندي آهي، پنهنجي جيون فيلسوفي ٿيندي آهي. گرديو جي فيلسوفي اپنشدن ۽ ويدانت جي فيلسوفي آهي جيڪا ايشور کي هن جڳت جو هلائيندڙ سمجهي ٿي جنهن کي پائڻ ئي انسان جو مقصد آهي. ليڪن ويدانت ٽئگور کي دنيا کان ڀڄائي نه بڻائي سگهي. هو ويدانت جي مت موجب سنسار کي سپنو ۽ مايا نٿو سمجهي، جنهن شروعاتي ڪوتائن ۾ ئي چيو ته "هن دنيا جي ميلي ۾ جيڪي ڪروڙين ماڻهو آهن، سي جا سڀ پيارا کيل آهي." ...... "مان انسان جي حسين دنيا ۾ زنده رهڻ چاهيان ٿو." هو ئي انت ايشور کي نه، انسان ۾ ئي پسي ٿو ۽ جيڪو ڌرم انسان کي ايشور جي پوڄا ۾ مگن رهي انسان کي وساري ڇڏڻ جي سکيا ٿو ڏئي، ٽئگور اهڙي مخالفت ڪئي ۽ چيائين، "اهڙي ڌرم مومن کان ناستڪ بهتر آهي." ٽئگور انسانيت ۽ وحدت لاءِ تيار هو ته جڏهن هندستاني جمهوريت ۾ ڦهليل گند ۽ ڀرشٽاچار کي مٽائڻ لاءِ انسانيت جي اهڙي ضرورت نه هو آهي ته آجهان

ڪندو.

انسان جي شخصيت جي وڪاس جو ٽئگور کي اهڙو نه اونو هو، جو هو شروعاتي وقت ۾ حڪومت کي ان وڪاس لاءِ رڪاوٽ سمجهيو هو ۽ حڪومت جي ڪلياڻڪاري رول کي نظر انداز ڪري ڇڏيو هو. هو ڀاڙين حڪومت جي مدد کانسواءِ ئي سماج کي انفرادي ڪوشش سان سڌارڻ ۾ وشواس رکندڙ هو. پر پوءِ هن محسوس ڪيو ته حڪومت به شخصيت ۽ سماج جي وڪاس ۾ مدد ڪري سگهي ٿي.

ساهت جي باري ۾ هو "ستيم، شوم، سندرم،" (سچائي، سنائي ۽ سندرتا) جو پوڄاري هو ۽ پڇاڙيءَ تائين رهيو. البت ڪن شروعاتي رچنائن ۾ ٽئگور سماج سان سمجهوتو ڪندڙ نظر اچي ٿو جنهنڪري "شوم" کي ڌڪ ٿو لڳي. ٽئگور جيتوڻيڪ سياستدان ڪونه هو ته به هو ساهت ۾ سياست کي پيش ڪرڻ جي خلاف نه هو، رڳو اهڙا ساهتڪ نموني ۾ ٿهڪيل هئڻ کپي. ساڳيءَ طرح هو عام ماڻهن جي ڀلائيءَ جي لحاظ کان پنهنجين رچنائن کي بهتر بڻائڻ جي لحاظ کان، ڦيرڦار يا ڪٽ ڪوٽ ڪرڻ کان نه هٽڪندو هو، جيئن اڄڪلهه جا ڪيترا ساهتڪار هٽڪندا آهن.

مشهور بنگالي ليکڪ "جسيم الدين" لکي ٿو، "ڪويءَ جو همت سان لکيل چيزون به پڙهيون اٿم ۽ جيڪي ڦيريون گهيريون ڪيون اٿس، انهن تي ڏاڍو عجب لڳندو اٿم. پنهنجي هيڏي وڏي حياتيءَ ۾ الاهي ڪتاب لکيا اٿس ۽ هر ڪا چيز ان جو مثال آهي

۽ ڪوئي به پنهنجين لکڻين سان ڪيتري محنت ٿي ڪئي.
مثال ڪڍهن ٿا ته ٻئي ڪنهن پنهنجي لکڻيءَ جي ڪاپي
ڪرڻ نه ڏيندو هو. جڏهن ان ڪاپيءَ جي ضرورت
پوندي هئي، تڏهن پاڻ ئي ڪاپي ڪري ڏيندو هو، ؟
اهو ته ضروري هو ته هر ڪاپيءَ ۾ نيون نيون ڦيريون
ڦاريون هجن."

حقيقت ۾ گرديو جو زماني سان اڳتي وڌڻ جي
اهو سڀاءُ ئي هو جنهن هنکي اوچ پايه ليکڪ بڻايو. هو
"اکير جو فقير" نه رهيو. رواجي طرح ماڻهو وڌڻ سان
تنگدل ٿيندا آهن، ليڪن ٽئگور عمر ۾ وڌڻ سان پاڻ
انقلابي بڻجندو ويو. ان ڏس ۾ هنجي روس جي ياترا
هڪ اتهاسڪ پارٽ ادا ڪيو.

سنه ١٩٣٠ ڌاري هنکي رشيا ۾ اچڻ جي نينڊ ملي.
سندس ياترا جو احوال جو ڪتاب انگريزيءَ ۾ ڇپيو جو
پوءِ انگريزن ضبط ڪيو. هو ان ۾ لکي ٿو، "رشيا ۾ جيڪي
۽ ڏٺو اٿم، تنهن منهنجون اکين ئي چرخ ڪري ڇڏيون
آهن. هو سڀني ملڪن کان نرالو آهي. تفاوت بنيادي
آهي... مان جي هن ملڪ ۾ نه اچان ها ته منهنجي ياترا
يقينا اڌوري رهجي وڃي ها. جيڪي هتي ماڻهن ڪري
ڏيکاريو آهي، تنهن بابت فتوائي ڏيڻ کان اڳ ۾ دل مان
دانهن نڪري ٿي وڃي- "ڪهڙي نه حيرت انگيز سورهيائي!"

"جڏهن ماسڪو مان موٽڪي نينڊ پهتي، تڏهن
بولشيوڪن (روسي ڪميونسٽن) بابت منهنجي دل ۾ ڪو به

صاف رايو نه ڏاهيل هو. ڪيترائي دفعا هن خلاف ڳالهيون ٻڌيون هئم. گهڻن ته مونکي انهن ۾ چيو ته رشيا ۾ رهڻ ڪرڻ ۽ ڪاڏي پيتي جو اهڙو ته خراب بندوبست آهي جو توکان سٺو نه ٿيندو. ڪيترن ته انهن ۾ چئي مونکي پرڪايو ته اتي جيڪي به ڪجهه توکي ڏيکاريندا اهو سڀ ڏيکاءُ ۽ ٻولو هوندو. انڪري مان هنن جي ڪوٺ تي به انهي الهاسڪ ٻگيه ڪان ٻاڙکي وانجهيل وڪان ها ته ٻاڙکي ڪڏهن به معاف ڪري نه سگهان ها.

”...جنهنکي روايت چئجي ٿي، سا ماڻهوءَ کي هزارن نمونن سان ڇهنيل آهي، انيڪ انجا حصا آهن، الاهي دروازا آهن، جنتي اڪيچار پهريدار بيٺل آهن...... هتي رشيا ۾ ان روايت کي ٻاڙن کان نٽيو ويو آهي. هاڻي روسين جي دلين ۾ ڪوبه ڊپ ۽ هٺ ٻڌ ڪونهي. روسي انقلاب جي صدا دنيا جي ٻڙ صدا آهي. اڄ گهٽ ۾ گهٽ دنيا جي ٻين سڀني قومن کان هيءَ ٿي قوم آهي جيڪا قومي فائدن جو خيال نه ڪري سڄي انسان ذات جي فائدي جو خيال ڪري ٿي... جيڪي گونگا هئا، تنکي زبان عطا ٿي ويئي آهي؛ جيڪي نبل هئا، تن ۾ آتم شڪتي جاڳي اٿي آهي؛ جيڪي اڄ عزتءَ جي اوچي هينان دٻيل هئا، سي اڄ سماج جي اولداهي ڪمري مان نڪري سڀني سان گڏ عزت جي آسڻ جا اڌڪار ٻٽجي ويا آهن.... آيهمد جي هيءَ ڳالهه ”مرگور“

(اوپ نه ڪر) هتي اچي چڱيءَ طرح سمجهي السر
تن جو اوپ شخصي ملڪيت جي مالڪپڻي جو سياوڪ
نتيجو آهي ۽ هي ٻهراڻ انکي ختم ڪرڻ ٿا چاهين.....
”... رشيا ۾ جيڪي حالتون آهن سي، لڙائيءَ جي
حالتن جهڙيون آهن. اندر ٻوڙي ٻاهر ان جا دشمن موجود
آهن، جيڪي هن نئين تجربي کي ختم ڪرڻ ٿا چاهين
ان جي بنيادن کي جلد از جلد مضبوط ڪرڻ کپي. ان
ڪري هو زور ڪم آڻڻ کان نه گتا آهن... جيڪي ماڻهو
سچ پچ اتياچار ڪرڻ چاهيندا سي ٻهراڻ ماڻهوءَ جي من
کي ئي مارين ٿا. ليڪن هنن ماڻهن، من جي جيون
شڪتي وڌائي آهي، گهٽائي ڪانهي... روس ۾ مونکي
ورات هردي جو سپرش مليو. روس مان موٽندي آمريڪا
وڃي رهيو آهيان، پر روس جي ياد اڄ به منهنجي سڄي
من تي اڌڪار جمائي ويٺي آهي. ان جو مکيه ڪارڻ اهو
آهي ته ٻين جن جن ديسن ۾ گهميو آهيان، تن جي
سماج مڪمل طور منهنجي من کي لوڏيو ڪونهي.“

گرديو رشيا جي ياترا وقت اتان جي ليکڪن بابت
به ڄاڻ حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. ان باري ۾
فيودور پيٽروف لسڪيٽو، ”اسان هڪ ٻئي مڪسم
گورڪي بابت پڇي ڳالهايو. لنڪور کي گورڪيءَ جي
ڄاڻ هئي ۽ هنجي شروعاتي آکاڻين مثلا ”چيلاڪش“
”پوڙهي ازرگيل“ ۽ ٻين آکاڻين بابت ڏانو سڏو واڻو
هوس. مولکي لنڪور جي والسان اهو ٻڌي ڏاڍو عجب

اڳو ٽ. ٽئگور گورڪيءَ جا ناٽڪ پڻ پڙهيا هئا ۽ انهن کي غور قابل ٿي سمجهيائين. ٽئگور ٽالسٽاءِ ۽ دوستوفسڪيءَ کي دنيا جي بهترين اديبن ۾ ليکيو. جنهن وقت روشيا جي خلاف روز زهر اوڳاريو ويندو هو، ان وقت ان جي ٽئين سوشلزم ۽ سڀيتا کي، انهن جي خامين جي باوجود، ٽئگور جو کليءَ دل سان داد ڏيکاري ٿو ته هن ٿي ان کي ڏٺو نه اٿر کيو هو. جنهن سڀاويڪ ڪنهن حد تائين سندس ويچارن جي تبديليءَ ۾ ضرور هٿ ڏني هوندي. اهڙي تصديق پڻ ڪيترن نقادن ته ڇڏيو خود گرديو جي ويجهن عزيزن ۽ دوستن — سرو شري ڪرشن ڪرپالاڻي (ساهتيه اڪاڊميءَ جو سيڪريٽري) پي-سي- مهالنبوس [يوجنا ڪميشن جو ميمبر] وغيره پڻ ڪئي آهي.

شري ڪرشن ڪرپالاڻي "وشوڀارتي" جي آگسٽ — آڪٽوبر ١٩٤٣ واري پرچي ۾ لکيو، "شروعاتي لکڻين ۾ هو [ٽئگور] هڪ شخص ۽ سماجڪ ٽوليءَ جي طاقت ۾ گهڻو ڀروسو رکندو هو ۽ حڪومت جي رول کي نظرانداز ڪري ڇڏيندو هو. هن جي سوويت ياترا هن اکيان اها ڳالهه صاف ڪئي ته هڪ اهڙي حڪومت جيڪا عام ماڻهن جي ڀلائيءَ لاءِ سرگرم ۽ باشعور ٿي ڪم ڪري ٿي، انهي طاقت ۾ سندس جا الاهي امڪان لڪل آهن." وري نومبر-جنوري ١٩٤٤-٤٥ واري پرچي ۾ لکيائين، "ٽئگور لاءِ خاص قابل غور ڳالهه اها آهي ته

جڏهن هو عمر ۾ وڏو ٿيو تڏهن هو پنهنجي رخ ۾ وڌيڪ
ترقي پسند ۽ نئون پسند (Radical) ٿيندو ويو. رواجي
شخص عمر ۾ وڏا ٿيڻ سان تنگدل ٿيندا آهن، پر ٽئگور
وڌيڪ انقلابي ٿيو. گيتانجليءَ جي ليکڪ پنهنجي
سوويت ياترا کي تيرٿ ياترا ڪري سمجهيو، سو ثابت
ٿو ڪري ته هن مادي وشيءَ کي ڌرم کان وڌيڪ سچ
پيارو هو ۽ ڪنهن به فيلسوفاڻي جهوني ته بدلجندڙ مت
(Dogma) جي ڀيٽ ۾ انسانذات جي ڀلائيءَ جو وڌيڪ
خيال هو.... هندو وشواس هو ته زمين تي هاريءَ جو
اخلاقي حق آهي ۽ هندستان ۾ هنجي حالت سهڪاري
کيتيءَ کان سواءِ سڌري نه سگهندي. پر اهو اهڙو مسئلو
ڪونه هو جنهنکي هڪ ڄڻي جي ڪوشش سان حل
ڪري سگهجي. انکي فقط حڪومت ئي حل ڪري سگهي
ٿي ۽ ان کي ئي ڪرڻ کپي، اها ڳالهه ٽئگور محسوس
ٿي ڪري نه سگهيو، جيستائين هو روشيا نه ويو... روشيا
۾ هن پهريون دفعو اها حڪومت ڏٺي جيڪا سچ پچ
عام ماڻهن جي هئي ۽ عام ماڻهن لاءِ هئي.. هو [ٽئگور]
چوي ٿو، 'فقط روشيا ۾ ئي مون آپنشد جي ان لفظن
"ما گرداهه" [يعني لالچ نه ڪر] جي مڪمل معنيٰ کي
محسوس ڪيو'...."

ساڳيءَ طرح مهالنوبس وشو ڀارتيءَ ۾ لکيو، "روشيا
جي ياترا ٽئگور لاءِ چوٽيءَ (Climax) جو ڪم ڪيو. هن
پهرين اکين سان ڏٺو ته مادي حڪومت، جنهن هن

اها عوامي حڪومت آهي ته ڇا ڇا نه ٿي ڪري سگهي. هن جو ڌيان هڪ نئين ويچار ڌارا ڏانهن ڇڪجي ويو. هن هاڻي محسوس ڪيو ته هڪ آدرشي سماج فقط تڏهن ئي ٺهي سگهندي جڏهن حڪومت جون سڀ طاقتون ان مقصد لاءِ ڏاهپائيءَ سان ڪم آڻينديون. ٽئگور هاڻي حڪومت کي سماج جو ضد نٿي سمجهيو. رشيا جي ياترا هن جي اکين اڳيان امڪانن جا نوان نظارا کولي ڇڏيا. هو نين اميدن سان ڀرجي ويو."

۽ اسان کي گرديو جي پوين ڏهن سالن ۾ لکيل نهايت اهم ۽ نئين ادب ۾ سندس "ترقي پسند" رخ ۽ "نوان نظارا" ۽ "نين اميدن" جي جهلڪ صاف نظر اچي ٿي. ان دور جي ساهت ۾ ٽئگور جي دل جي ڪشمڪش جو چٽو پڙاڏو ملي ٿو. خاص ڪري سندس ڪوتائن ۾ جنگ ۽ امن، سلطنت شاهي ۽ غلام قومون، سرمائيدار ۽ مزدور، زندگي ۽ موت، ايشوري ۽ انساني پريم، انفراديت ۽ اجتماعيت جا موضوع نئين ويس لٻاس ۾ نيون معنائون کڻي اچن ٿا.

جپان- چين، اٽلي - ابيسينيا، اسپين جي گهرو لڙائي ۽ ميونچ پئڪٽ تي هن جي پڙ وروڌي ڪوتائون لکيون آهن سي اڄ به ڪن ۾ پيئون پڙن. خاص ڪري ١٩٣٧ ۾ آفريڪا تي لکيل ڪوتا ته شاهڪار آهي. ان ۾ هڪ هنڌ چوي ٿو، "اي آفريڪا، ٻي آرام يگ جي پرڀات سمي، هدن شڪارين جي شوخي، ٽهڪندڙ ٻگهڙن

جي ڇڏڻ کان پوءِ وڌيڪ ٽڪي آهي. انهن جي مغروري
ٽٽڻ جون اونداهيون پلن کان پوءِ اونداهي آهي، هن ٽٽڻ جو
سبب ڪجهه لئي ڇڏيو آهي. انهن سڀ انسان جو
جهنگلي اوپ ننگي روپ ۾ ظاهر ٿيو آهي. توڻ رنڊي
رهڻ ۽ پر هڏن ڀاڪن جا ڀوت ٽٽڻجي تاريخ تي ڪارو
داغ ٿا ڇڏي وڃن ۽ هوڏانهن سمنڊ پار هو پنهنجن
ملڪن ۾ گهنٽ گهڙيال وڄائي رهيا آهن... اڄ اي ڪوي
اڄي هن لٽيل استريءَ کان معافي وٺ....."

هڪ ٻيءَ ڪونا ۾ ته ماڻهن کي انهن جنگ ٻارن
خلاف اٿڻ جي للڪار ڪري ٿو. چوي ٿو:-

"چوڌاري واسينگن جي زهريلي ڦوڪار پيئي پوي.
شفقت پريو صاح جو پيغام ٻڌولي پيو لڳندو.

جهان مان لڏڻ کان اڳ. آءٌ انهن کي. هڪ سڏڙو
ڏيئي وڃي رهيو آهيان، جيڪي تباهي آڻيندڙ راڪاس
جو مقابلو ڪرڻ لاءِ رات ڏينهن تياري ڪري رهيا آهن."

ٽئگور کي هن دنيا سان اٿي پريم هو، جيڪو موت
کي ڏسڻ لاءِ هرگز تيار نه هو جنهن هڪ شعر ۾ چيو ٿو:
"مان چاهيان ٿو

جڏهن آءٌ جيون جي رنگ ڀومي ڇڏي وڃان،
تڏهن منهن پنيان مدن مڃهه. قول شاهدي پريدا
رهندا ته ڪهڙي لموڻي مون هن جهان کي پريم ڪيو
آهي. هي ٻهار، هن جيوت جي سوغات! بس اهو لڪي
ته سچ آهي. جڏهن آءٌ ٻهو موڪلا ئيندس تڏهن هي

آمر سچ، موت کي قبول نہ ڪندو.”

ٽئگور پنهنجي آخرين دور ۾ پنهنجي دک کي دنيا جي دک سان ملائي ڇڏيو. جنهن هڪ ڪوتا ۾ چيائين:

“هن وڏي دنيا ۾ مون هڪڙي جا دک سور هڪڙي برابر آهن. شل منهنجا پنهنجا شخصي دک هن وشالتا ۾ ملي وڃن ۽ انهي هڪ هڪ پڪار هزارن سرن سان ملي وڏي وڏي جهان جي سرن ۾ گونجي اٿي.”

گرديو هاڻي پنهنجن شعرن ۾ غريب پيڙيل انسانن جي “لوٽ ڪسوٽ” جو چٽو چٽر چٽي ٿو. “سنٿال ڇوڪري” شعر ۾ چوي ٿو — “پنهنجي ڏنڌ تان وٺو ڏسان سنٿال جوانڙي ءَ کي، جا پٿرن جا ٿلهو ٻورهڻ ۾ مشغول آهي. منهنجي کهڙي جاءِ جوڙڻ ۾ مدد ڪري رهي آهي. شرم کان ڪنڌ جهڪيو وڃيم، جڏهين سوچيان ٿو، هن استري ءَ جون خدمتون، جن لئي سندس پيارن جوئي اڌڪار آهي سي وڪيون وڃن آهن مارڪيٽ جي ملهہ تي ۽ مون اهي خريد ڪيون آهن، ٿامي جي چند سڪن سان.”

ليڪن ٽئگور کي هاڻي يقين ٿي ويو هو تہ اها “لوٽ ڪسوٽ” ضرور ختم ٿيندي جنهن پنهنجي هڪ شاهڪار شعر “ٻورهيت” ۾ چيو ٿو:-

جڏهين ڏولي ءَ ڏانهن نهاريان ٿو
تڏهين حشام ماڻهن جون ٽوليون
روزانيون گهرجون پوريون ڪرڻ لاءِ، هلنديون ڏسان ٿو،

هو سڙهه هلائين ٿا، ٻيڙيون ٻوڪين ٿا، فصل لڻن ٿا.
اهي ٻورهيو ڪندا رهن ٿا.
هنن جي لکين آوازن مان هڪ آلاپ اُٿي آهي،
هنن جو روزانو ڏک سک هم آهنگ ٿي
زندگيءَ جو ترانو بڻيو آهي.
سلطنتون مٽجي ويئون ۽ انهن جي خاڪ تي
پورهيت پنهنجو آئينده اڏي رهيا آهن.

گرديو جڏهن پنهنجين رچنائن تي نئين شعور سان
ڏسي ٿو تڏهن انهن ۾ هڪ خال ڏسڻ ۾ ٿو اچيس، جنهن هڪ
ڪوتا (١٩٤١) ۾ چوي ٿو:

مونکي هن دنيا جي ڪيتري نہ گهڻي چاهہ آهي
مان پنهنجي بنسريءَ جي ڌن ۾ ايترو مگو رهيس
جو ٻين سرن کي ٻڌي ٿي نہ سگهيس.
منهنجي شعر ۾ هڪ خال بڻجي پيو آهي.
هاري کيت ۾ هر پيو ڪاهي
ڪوري ڪپڙو پيو اُڻي
ماڇي ڄار پيو اُڇلائي
جن ڪي ٿي دنيا جو ڀار آهي.
پر مان ننڍيءَ دنيا جي وڏي منچ تي
ننڍي ڳڙکي ڪولي ويٺو آهيان.

مشڪل ڪڏهن ڪيترن جون حدون اورانگهيون هونديون.
مون وٽ انهن ۾ اندر گهڙڻ جي طاقت ٿي اُسا هئي.
الڪري مان انهن نڪتهندي مهان لو

نہ منهنجا گيت اڌورا آهن.
مان انتظاريءَ وچان،
ان ڪويءَ جي آس لڳايو ويٺو آهيان،
جيڪو هاريءَ جي جيوت کي منهنجي جيون سمجهي،
جنهنجي چوڻ ۽ ڪرڻ ۾ فرق نہ هجي،
جيڪو هن ڌرتيءَ جي واجهو هجي."

گرديو جي مٿين ڪوتائن ۾ مان سندس جيڪا اتهاسڪ ۽ سماجڪ شعور جي جهلڪ ملي ٿي سا اسانکي سندس ٻوٽين دور جي لکيل ڪهاڻين، ناٽڪن، ناولن ۽ مضمونن ۾ پڻ نظر اچي ٿي.

"آخري ٻاٽ" ڪهاڻي (١٩٤٠) ۾ ناٽڪ جي واتان چوائي ٿو، "پئسي وارن جي همدردي پئسي وارن سان ٿيندي آهي...... هن ڌرتيءَ پنهنجي ڪنن ٻاڙن ۾، ڌن پدارٿ، طاقتور انسانن لاءِ ئي گڏ ڪري رکيو آهي جنهن ئي دنيا جي طاقتور انسانن ئي ٻهراڻ جيت حاصل ڪئي آهي ۽ غريبن لاءِ آهن مٺا چرا فصل. هنن جا هڏا ٻاهر نڪري آيا آهن، سندن پيٽ وچي پٺيءَ سان لڳو آهي...... (انگريز) ويٺي ويٺي سٺيءَ جي ڪسانن جو خون چوسي رهيا آهن......"

هيڙي نموني جو ويچار ۽ اظهار گرديو جي شروعاتي ڪهاڻين ۾ نظر نٿو اچي. اهو حوالو ڏيکاري ٿو تہ ٺڪور جي ٻهاڙيءَ جي دور ۾ هن اڳيان پيڙيندڙ ۽ پيڙيل طبقن جو تفاوت ۽ ڪشمڪش چٽي ٿيندي ٿي ويئي.

ساڳيءَ طرح "چنڊالڪا" ناٽڪ (۱۹۳۳) ۾ هڪ شودر ڇوڪريءَ کي ناٽڪ ۾ ٻڌايو اٿس جنهن هڪ ڀڪشوءَ جي پاڻيءَ جي پياس ٻجهائي ٿي. ٻيو ٻئي ناٽڪ ۾ "ڪال پاترا" (۱۹۳۳) ۾ جيڪو تمام اهم آهي، ان ۾ صاف ڏيکاريو اٿس ته مها ڪال (وقت پادشاهه) جون واڳون عام ماڻهن جي هٿن ۾ آهن. هنن کان سواءِ وقت جو رٿ هلي نه سگهندو. ائين آهي ته هن ناٽڪ جو ڪجهه حصو "رٿ پاترا" جي نالي سان اڳ ۾ ئي ڇپيل هو. پر "ڪال پاترا" ناٽڪ ۾، ان حصي کي وڌائي وڌو ڪري پيش ڪيو ويو آهي. ٽئگور "ڪال پاترا" کي شرت چندر جي جنم ڏن تي ڀيٽ ڪري پيش ڪيو هو. ان سان گڏ گرديو، شرت کي جيڪو خط لکيو، سو خاص اهميت ٿو رکي جنهن ۾ هو دنيا ۾ ڦهليل نابرابريءَ جي نالن کي نندي ٿو.

ٽئگور خط ۾ لکيو هو، "سڀني ملڪن ۾ سڀني ڀڱن کان جيڪو انساني ٻندن آهي، سو وقت جي رٿ هلائڻ لاءِ هڪ اوڙيءَ مثل آهي. رٿ ڇري نٿو، ڇاڪاڻ ته انساني رشتا سطحي ٿي پيا آهن ۽ انهن ۾ نابرابري آهي. جيڪي انسان انهن رشتن ڪري هيٺانهين پيڙيا ويا آهن ي مالا ڪيا ويا آهن ۽ رواجي حقن کان محروم ڪيل آهن، ڪڏهن رٿ هلائڻ لاءِ، مها ڪال آهوان ڪري رهيو آهي. جيستائين هنن سان ڪيل اي عزتين ختم نه ٿيون آهن ۽ انهن رشتن جي رهڻ کي ڪاهي دور نه ٿي آهي

ليستائين ريت اڳتي نه وڌندو."

سرمائيداري سماج ڪيترن انساني رشتن سطحي ۽ کوکلا ڪري ڇڏيا آهن، انهو چٽو گرديو پنهنجي آخرين ناولٽ "سهڻي" (١٩٤٠) ۾ چٽيو آهي. انهي ناولٽ جي نائڪا 'سهڻي' ٽئگور جي ٻين ناولن جي نائڪا کان بنھ بدليل آهي. جڏهن هنکي پدوڻي، ڪمودني ۽ سچترا سان ڀيٽجي ٿو تڏهن "سهڻي" جو ٽئگور هين نائڪائن واري ٽئگور کان ڦريل ٿو لڳي.

سهڻي هڪ انفرادي ڪردار آهي. اها ٽئگور جي ٻين نائڪائن وانگر نه ماءُ آهي، نه محبوبا آهي ۽ نه ڌيءَ آهي. هنکي پنهنجي آزاد شخصيت آهي جا الڳ هستي جتائيندي رهي ٿي. ٽئگور جي لفظن ۾ "سهڻيءَ کي ليڪسوي چرتر آهي.... هنکي پنهنجي قدر جي سڌ آهي ۽ ان پا پت پڪ اٿس." سهڻي اڄ جي سرمائيداري سماج جو حقيقي ۽ عيوضي ڪردار آهي.

مان اٿين چوڻ نٿو چاهيان ته گرديو جي ويچارن جو ڦيرو رڳو رشيا جي ياترا ڪري آيو. ها ان ياترا اهم پاڳ ضرور ادا ڪيو. تڪو وري مان اٿين چوڻ ٿو چاهيان ته ٽئگور ٻيهاڙيءَ جي دور ۾ سامنتوادي هٽجي پيو. جو ته هنجي رچنائن ۾ ٻيهاڙيءَ کانپوءِ اسانکي رهسيوادي ۽ غير وگياني جهڙا نظر اچن ٿا. جيڪڏهن هنکي سامنتوادي ليکڪ چوڻ ٺيڪ نه ٿيندو ته هنکي وچدانتي يا رهسيوادي ليکڪ چوڻ به ٺيڪ نه ٿيندو جو ته هن

ويدانت کي انسان ۽ ڌرتيءَ جي ويجهو آڻي نئين معنيٰ ڏني آهي. البت پڇاڙيءَ ۾ هو جيڪڏهن ڪنهن مت جي وڌيڪ ويجهو هو ته اهو سوشلزم هو. جڏهن روشيا جي ياترا ڪانپوءِ ڪانئس سوال پڇيو ويو ته توهان کي روشيا جي ڪاميابيءَ جو ڪهڙو راز ڏسڻ آيو ته جواب ڏنائين، "توهانجي ڪاميابي ڌن جي ڌارا کي، هڪ شخص کان ڦيرائي گڏيل انسانيت ڏانهن ڪرڻ ۾ آهي."

"ساڳيءَ طرح ان وقت روس جي پروفيسر ايف- پيٽروف کي چيو هئائين، "اسين پڻ سوشلزم جي منزل تي پهچندا سين، جيڪا هڪ اعليٰ ترين ۽ ڪامل ترين سماجڪ سرشتو آهي."

اڄ گرديو جي اڳڪٿي سچي ثابت ٿي آهي. اسانجو پيارو ديس سوشلزم جي منزل جو پانڌيئڙو بڻجي رهيو آهي. ان منزل تي رسڻ لاءِ هن انسانيت پسند اديب جا وسيع ۽ نئوپسند ويچار ۽ لوڪپسند رچنائون روشن مناري وانگر اسانجي رهنمائي ڪن ٿيون.

Indian Institute of Sindhology
LIBRARY
7280/65
Adipur ... Gandhidham

7280
65

سنڌي ساهت ۾ هڪ نئون ستارو

هڪ ڌارا، نوَ لهرون

(نوَ سنڌي ڪهاڻيون)

ليکڪ:

ليرنق بسنت

گوبند پنجابي

بشير مورياڻي

ڪيرت باباڻي

آئـــم

ڪرشن کٽواڻي

سندري اتمچنداڻي

گوردن مهبوباڻي

ڪلا پرڪاش

پرنگو آرٽ ڪور، صفحا ۱۱۶، قيمت ڏيڍ رپيو

پتو:- نئين دنيا پبلشرس،
۱۰، مهتا مينشن، سيتلا ديوي ٽيمپل روڊ،
ماهم، بمبئي-۱۶